

PRVNÍ MORAVSKÉ VLNAŘSKÉ MANUFAKTURY

Třicetiletá válka měla dalekosáhlé hospodářské i společenské následky pro střední Evropu. Území, jimiž prošla vojska bojujících stran, byla zpustošena. Města zchudla a jejich hospodářský význam poklesl. Venkovské obyvatelstvo prošlo a bylo vysáto častými vojenskými průtahy. V mnohých oblastech, a mezi ně náležely také české země, pronikavě se zvýšila feudální závislost městského i venkovského obyvatelstva. Rakouská monarchie — jako jeden z účastníků třicetileté války — vstupovala do 2. poloviny 17. století s rozvráceným hospodářstvím, s vyčerpanými zdroji příjmů a s pokleslým mezinárodním významem. Druhá polovina 17. století však nepřinesla klid zmučeným zemím, ač ho bylo tak potřebí ke stabilisaci poměrů; byla vyplněna vleklým zápolem s Turky na východě a stálými spory rakouské monarchie s Francií na západě. Neustálé války si vyžadovaly velikých materiálních zdrojů. Před vládnoucími kruhy vyvstával problém opatřit výstroj a výzbroj pro armádu a hlavně zabezpečit finanční zajištění státu a posílení jeho hospodářské stability. V té době se počaly objevovat návrhy, jež radily, jak zlepšit hospodářské poměry. V rakouské monarchii se ujímal nový hospodářský směr, zvaný merkantilismus. Teoretickými a praktickými vykonavateli rakouského merkantilismu byli nejen cizinci, ale také domácí příslušníci, ať už patřili k vládnoucí třídě feudálů či k měšťanstvu. Rakouští merkantilisté se shodovali v konečném cíli se zaměřením merkantilistů z jiných zemí, zejména západoevropských, francouzských a nizozemských. Podstatně odlišné hospodářské a společenské podmínky v rakouské monarchii vtiskly zdejšímu merkantilismu zvláštní a od jiných oblastí odlišné rysy.

Merkantilismus byl ekonomickým směrem počínajícího kapitalismu a byl protikladem feudálně-nevolnické soustavy, jež existovala ve většině středoevropských zemí. Přece však teoretické názory merkantilismu převzal feudální stát (v rakouské monarchii nebo v Prusku i jinde) jako svou oficiální hospodářskou politiku, platnou aspoň v rakouské monarchii dlouho do 2. poloviny 18. století. Feudální stát, prosazující v praktické hospodářské politice merkantilismus, podlamoval základy feudálního společenského řádu. Při-

tom však nutně docházelo k otupování a přizpůsobování některých pro feudálně-nevolnický systém příliš nebezpečných myšlenek. Rakouský merkantilismus byl tím „reformován“. Pronikání merkantilismu vedlo však i v zemích rakouské monarchie k posile kapitalistických prvků, zejména v řemeslné a manufakturní výrobě.

Merkantilismus v rakouské monarchii se neštal monopolem jen několika proslavených merkantilistů, zejména Bechera, Hornigka a Schrödera, ač ti měli hlavní vliv na utváření státní hospodářské politiky. Dokonce před působením Běcherovým se vyskytli vážní představitelé tohoto směru. Bylo to moravské prostředí, v němž vznikly snad první dochované teoretické návrhy na uspořádání průmyslové výroby v merkantilistických tendencích. Zde byl učiněn také jeden z prvních pokusů, jak uplatnit teoretické názory merkantilismu v praxi. Z novější české literatury jsou již dostatečně známá jména dvou moravských merkantilistů, a to měšťana a brněnského rychtáře Pavla Hynka Morgenthalera a brněnského advokáta Fabiána Šebestiána Malivského z Maliv.¹ Morgenthaler podal již v roce 1653 elaborát, v němž radil, jak zlepšit hospodářství v rakouské monarchii. Stát podle něho trpěl nemalé škody vývozem peněz do ciziny za dovoz zahraničního zboží. Morgenthaler viděl východisko v rozmachu domácí výroby. Cizí řemeslníci, povolání k oživení výroby, měli být její hnací silou. Další tisíce domácích obyvatel by našly dobrou obživu. Zvýšil by se počet obyvatelstva a zlepšila by se schopnost poplatníků plnit daňové povinnosti. Cizí řemeslníci by podle Morgenthalerových názorů nekonkurovali cechům, protože by se zaměřili na výrobu toho zboží, jež se dosud nevyrobělo. Velmi zajímavý je také Morgenthalerův plán na hospodářskou spolupráci mezi zeměmi rakouské monarchie. Výroba se měla v každé zemi specialisovat na to zboží, pro něž tam byly nejlepší předpoklady. V Čechách a na Moravě to bylo vlnářství, ve Slezsku plátenictví, v Horních Rakousích železářství, v Dolních Rakousích zlaté a stříbrné výrobky a ve Štýrsku a Krajině hedvábnictví.² Morgenthalerův elaborát je zajímavý tím, že jeho autor, měšťan, viděl hlavní zdroj bohatství, jako všichni merkantilisté, v zahraničním obchodě. Dovoz z ciziny se dal snížit rozmachem domácí řemeslné výroby. Morgenthaler tedy neuvažoval o změně v organizaci průmyslové výroby. Viděl ji jedině v řemeslných ceších.

V tomto směru se dostal dále druhý moravský merkantilista F. Š. Malivský. Své myšlenky uplatňoval v praxi. Malivský podal v roce 1663 císaři pamětní spis, v němž — podobně jako jeho brněnský předchůdce — kladl

¹ Na oba upozornil J. Šebánek, *Podniky moravských Kouniců*. Posledně se činnosti moravských merkantilistů věnoval A. Klíma v práci *Manufakturní období v Čechách*, str. 102n.

² Šebánek, c. d., str. 10.

Věřil v převratné změny v hospodářském vývoji země, a to nikoliv v daleké budoucnosti, ale v průběhu několika let. Příliš optimistické a v mnohém fantastické plány Malivského přinesly však přece nějaký užitek. Podařilo se mu založit manufakturu, což byl zcela nový výrobní útvar v tehdejších našich poměrech. Některé názory Malivského pak ukazují na značný rozhled tohoto člověka. Malivský žádal pro svou manufakturu privilegium na 60—80 let na výlučnou výrobu vlněného zboží, dosud dováženého z ciziny. Přitom byl, jako všichni stoupenci merkantilismu, zásadním odpůrcem monopolů, jež sloužily jednotlivcům. Odmítal zejména monopol feudálů, kteří se na panstvích zmocnili obchodu s produkty svých poddaných. V případě své manufaktury považoval však brněnský merkantilista monopol za správný a nutný, protože šlo o podnik založený nikoliv ve prospěch jednotlivce, ale v zájmu celku, státu a obyvatelstva. Plány Malivského nebyly zdaleka splněny. Státní orgány a dokonce panovník o ně projevíli zájem, avšak ne jednoznačně kladný. Podpora nové výrobní formy — manufaktury — se považovala za porušení tradiční řemeslné výroby, a tak hlavně města, která podávala k Malivského návrhům dobrozdání, zaujala odmítavé stanovisko, zastávající se cechů. Se smrtí Malivského v roce 1666 upadly v zapomenutí jeho projekty a zanikla taktéž jeho tišnovská manufaktura.⁶

Po moravských merkantilistech přišli jiní. V roce 1665 na návrh Becherův bylo ustaveno komerční kolegium, jehož úkolem bylo starat se o obchod a řemeslnou i manufakturní výrobu. Vliv Becherův byl neobyčejně široký. O rok později, v roce 1666, byla založena manufaktura na výrobu hedvábí ve Walpersdorfu. Do roku 1672 spadají počátky jedné z neznámějších manufaktur na výrobu suken — v Linci. Také založení orientální obchodní společnosti bylo uskutečněno s Becherovou účastí.⁷

Teoretické myšlenky Becherovy, popřípadě ostatních známých merkantilistů, např. Hornigka aj., našly ohlas ve vládnoucích kruzích a získaly také stoupence jiné. Merkantilismem byli ovlivněni někteří úředníci v zemských správních orgánech a také feudálové a příslušníci městského stavu. Objevovaly se další pokusy se zakládáním manufaktur, zejména textilních. Zastánci merkantilismu vypracovávali dobrozdání, v nichž rozebírali cesty k lepšímu hospodářskému uspořádání státu a hledali způsoby jak zlepšit to které výrobní odvětví.⁸ K nejinitiativnějším širitelům merkantilismu v praxi náleželi feudálové světštitelé i církevní. Feudálové zaváděli nová výrobní odvětví a zakládali

⁶ Šebánek, c. d., str. 15.

⁷ Srovn. E. Schindler, *Merkantilismus a státní praxe v Rakousku za Leopolda I.*, *Obzor národohospodářský*, roč. 9, 1904; H. J. Hatschek, *Das Manufakturhaus auf dem Tabor in Wien*, *Staats- und Sozialwissenschaftliche Forschungen*, seš. 6; V. Hoffmann, *Beiträge zur neueren oesterreichischen Wirtschaftsgeschichte*, AÜG, sv. 108, 1920.

⁸ Klíma, c. d., str. 214.

manufaktury. Zajímali se o manufaktury v touze po zvýšení výnosů svých panství. Využívali laciných surovin, jež jim poskytovaly jejich dvory, např. vlny, kůže, nebo ložisek rud, zejména rudy železné. Také pracovní síly měly úlohu při zřizování manufaktur. Feudálové mohli použít k mnohým výrobním procesům, zejména při pomocných pracích, svých nevolníků, ať už ve formě nucené práce, či si je najímali za mzdu. Podnikatel musel mít značné prostředky, chtěl-li si založit manufakturu. Feudálové měli peníze, popřípadě jiné potřeby, např. stavební materiál, dřevo, spíše než kdokoli jiný. Tyto přednosti spolu s touhou po zisku, jak slibovali merkantilisté, byly příčinou, proč feudálové byli tak horlivými podporovateli a zakladateli manufaktur, nejen ve 2. polovici 17. století, ale především ve století 18.

Z prostředí českých zemí je známo několik manufaktur z konce 17. a počátku 18. století, jejichž zakladateli byli feudálové. Koncem 17. století založil např. opat kláštera v Oseku malou manufakturu na výrobu suken a punčoch. Je možno jmenovat důležitou manufakturu hr. Valdštýna v Horním Litvínově aj. Na Moravě je zmínka o pokusu brněnských jezuitů s výrobou suken. Počátkem 18. století se věnoval manufakturnímu podnikání hr. Kounic. O manufaktuře brněnských jezuitů je známo, že v ní na počátku 18. století pracoval 1 stav. V tomto případě šlo pravděpodobně o výrobu suken pro potřebu jezuitské koleje. Je možné, že pro jezuity pracoval jeden či více chudších soukenických mistrů nebo tovaryšů v dílně, zřízené v režii tohoto řádu.⁹

Pozornost vzbuzuje podnikání moravských Kouniců.¹⁰ Zakladatel textilních manufaktur, Dominik Ondřej Kounic, náležel k nejvlivnějším moravským feudálům. Vlastnil rozsáhlé statky a zastával význačné státní funkce. Byl např. rakouským vyslancem v Londýně a v Haagu.¹¹ Pobyt v Anglii a v Nizozemí, kde bylo manufakturní podnikání, neobyčejně rozvité, jistě zapůsobil na tohoto aristokrata. Poznal výhody manufaktur a není divu, jestliže se pokusil založit manufaktury také na svých panstvích, doufaje rovněž ve zvýšení zisků. Již v roce 1669 povolal hr. Kounic na své křižanovské panství dva Němce, aby učili poddané příst jemné druhy příže.¹² Na počátku 18. století konal nizozemský soukeník ve službách hr. Kounice pokusy s výrobou jemných suken. V té době hr. Kounic požádal panovníka, aby mu udělil povolení zříditi manufakturu na výrobu jemných suken ve Slavkově. Prvními zaměstnanci slavkovské manufaktury byli 4 soukeníci ze Šumperka. Vedením

⁹ Šebánek, c. d., str. 17.

¹⁰ Šebánková výše citovaná studie podává podrobný obraz vývoje kounicovských manufaktur. Tato monografie, téměř 30 let stará, hodnotí vyčerpávajícím způsobem tyto prvě důležitější moravské manufaktury.

¹¹ Korespondence hr. D. O. Kounice je uložena v SAB, patrim. Slavkov.

¹² Chylík, c. d., str. 113.

byl pověřen cizinec, rodem z Bavorska, Fřeudenberk.¹³ Ve Slavkově bylo tehdy 6 soukenických mistrů, kteří byli získáni taktéž pro práci v manufaktuře. Šumperští a slavkovští soukeníci dostávali vlnu z vrchnostenských skladů a za hotová sukna jim byla vyplácena mzda. V počátečních fázích, v letech 1701—1703, bylo kounicovské podnikání ve Slavkově typickou rozptýlenou manufakturou. Jen skladiště vlny a hotového zboží tvořilo základ budoucí soustředěné manufaktury. Teprve v roce 1703 bylo započato se stavbou manufakturních budov. Zároveň byla stavěna valcha. Některé zprávy ukazují, že ještě před dokončením budov byly některé pracovní úkony, např. předení, soustředěny v dílně umístěné ve slavkovském zámku.¹⁴

Hrabě Kounic se nespokojil jen s výrobou suken. Povolal několik švýcarských odborníků, kteří zaváděli výrobu mlynářských pláten. Byli usazeni na druhém kounicovském panství — v Křížanově. V roce 1704 v této manufaktuře pracovalo již 92 lidí. Pro dílny byly věnovány místnosti křížanovského zámku. Tam švýcarští pracovníci také bydleli. Výroba mlynářských pláten se nedařila a v křížanovské manufaktuře se zhotovoval hlavně krepon, šátky, kapesníky apod.

Po smrti hraběte D. O. Kounice nejevil jeho syn Maxmilián Ondřej přílišný zájem o manufakturu v Křížanově, protože nepřinášela žádného příjmu, naopak bylo třeba nových a nových investic. Švýcaři, kteří v této manufaktuře pracovali, byli proto přestěhováni do Slavkova. Pracovníci z Křížanova dostávali dále vlnu a pracovali pro manufakturu ve Slavkově. S příchodem Švýcarů se ve slavkovské kounicovské manufaktuře rozšířil sortiment zboží o krepon a punčochy, popř. i o jiné tkaniny polovlněné a polohedvábné. Užívalo se tu a tam také bavlněné příze. Nyní byla ve slavkovské manufaktuře soustředěna již většina výrobních procesů. V manufakturní budově pracovalo z celkového počtu 189 zaměstnanců 116 lidí. Soukeníci slavkovští a křížanovští pracovali v režii vrchnosti ve svých dílnách. Také část přadláků ze Slavkova předla doma. Mezi manufakturními zaměstnanci bylo mnoho žen a dětí.¹⁵

Kounicové vložili do textilního podnikání značné sumy peněz, ale výsledek byl pro ně těžkým zklamáním. Ač několikrát žádali o výlučné privilegium na výrobu mlynářských pláten, nedosáhli svého cíle pro odpor obchodnictva a intriky konkurentů u císařského dvora. Odbyt zboží ze slavkovské manufaktury nebyl snadný. Není divu, že hr. Maxmilián Kounic, chtěje svalit část nákladů na jiné, pronajal v roce 1706 slavkovskou manufakturu italskému obchodníkovi Donadonimu na 10 let. Nový nájemce chtěl znovu zavést výrobu mlynářských pláten a tak vybřednout z nesnázi, v nichž se manufaktura

¹³ Se b á n e k, c. d., str. 19n.

¹⁴ Tamtéž, str. 32.

¹⁵ Tamtéž, str. 117n.

ocitla. Avšak ani po houževnatých pokusech, prováděných ve spolupráci s hr. Kounicem, se mu to nepodařilo, takže o podnik ztratil zájem. Hr. Kounic držel manufakturu ještě po několik let, byť mu přinášela jen ztráty. Pak se ale vzdal naděje a slavkovská manufaktura v roce 1716 zanikla.¹⁶

Kounicovské manufaktury ve Slavkově a v Křižanově byly prvním vážným pokusem vybudovat rozsáhlé podniky, zcela odlišné od dosavadní řemeslné výroby. Kounicové, jako téměř všichni tehdejší podnikatelé, povolali si cizí odborníky, aby manufaktury vedli po odborné stránce. Zároveň měli k dispozici pracovní síly z domácího obyvatelstva. Po zaučení byli tito zaměstnanci zařazováni na různá místa. Všichni pracovníci v kounicovských manufakturách dostávali za svou práci mzdu. Tedy nejen cizinci, popř. lidé, kteří nebyli z kounicovských panství, ale také Kounicovi poddaní. Zdá se, že vrchnost neužívala v poměru ke svým poddaným, zaměstnaným v manufaktuře, mimoekonomického násilí. Výrobní vztahy v křižanovské a slavkovské manufaktuře měly charakter kapitalistický. Křižanovská a hlavně pak slavkovská manufaktura v době, kdy v ní pracovali Švýcaři, *měly všechny znaky soustředěných manufaktur.*

Kounicovské manufaktury nedosáhly ve srovnání s obdobnými podniky v Linci a Horním Litvínově většího rozmachu. Jejich trvání bylo krátké. Byly však předzvěstí nového období. Ve feudálně nevolnických poměrech, v době největšího utužení nevolnictví, byly prvními moravskými soustředěnými manufakturami (nebereme-li v úvahu pokusy Malivského). Byly znamením zesilování kapitalistických výrobních forem v moravském prostředí.

Po dalších téměř 40 let nevznikla na Moravě ani jedna vlnářská manufaktura. Objevily se pouze pokusy takové manufaktury založit. Nevedly však k úspěchu. V roce 1719 žádal o privilegium ke zřízení manufaktury v Židlochovicích hrabě Sinzendorf. Jeho plán se však neuskutečnil.¹⁷ Také na brtnickém pánství pracoval pro hr. Collalta nizozemský soukeník.¹⁸ Ani úmysl založit manufakturu na výrobu jemných suken v Jihlavě se nepodařilo realizovat a František Lotrinský převedl cizí odborníky do Kladruhu, kde byla vybudována nákladná manufaktura.¹⁹ Na kounicovské vlnářské manufaktury navazuje teprve v polovině 18. století manufaktura Reichlova v Olomouci.²⁰

¹⁶ Tamtéž, str. 172.

¹⁷ D o s o u d i l — *Ein Plan zur Einleitung einer Tuchfabrik und Schönfärberei in Seelowitz*, ZVGMSch, roč. 26, 1924; SAB, Gub. S 362.

¹⁸ Š e b á n e k, c. d., str. 17; Chylík, c. d., str. 114.

¹⁹ HkA, fasc. 101/1.

²⁰ Viz kapitulu VII.